

ENDÜLÜS’TE TARİH VE KEHHÂLE’YE GÖRE ENDÜLÜSLÜ TARİHÇİLER

Yrd.Doç.Dr. Şaban ÖZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Bu makalede Endülüslü tarihçiler kısa biyografileri ve eserleri ile beraber kronolojik olarak Kehhâle'nin eseri baz alınarak derlenmiştir. Makalenin amacı; söylem olarak sık sık vurgulanan Endülüs'teki İslâm ilim ve kültür seviyesinin ulaştığı seviyeye müşahhas bir örnek vermektir. Başlangıçta Doğu kaynaklı beslenen Endülüs tarihçiliği zamanla kendi kendine yeter hale gelmiş, artık Doğuya seyahat yapılmaksızın da kendi ilim çevresinden yetişen tarihçiler çıkmıştır. Endülüs'te tarihçiliğin gelişmesinde etkin olan bir diğer önemli husus da; siyasi erklerin en sıkıntılı dönemlerinde dahi, ilme büyük bütçeler ayırmış olmalarıdır. Endülüs ilim dünyasının en başta gelen sıkıntısı ise; günümüzde İslâm dünyasının yaşadığı "beyin göçü" olgusunun Endülüs kültür çevresinde yoğun bir şekilde yaşanmış olmasıdır. Zira doğuya giden birçok tarihçi geri dönmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Tarih, İspanya, Tarihçi, İlim, Medeniyet, Tarihçilik.

ABSTRACT

History in Andalusia and the Andalusian Historians according to Kahhale

In this article, short biographies and works of the Andalusian historians were compiled in chronological order based on Kahhale's book. The purpose of this article is to give a concrete example concerning the very frequently emphasized level of Islamic science and culture reached in Andalusia. At the beginning fed from of the East-source Andalusian historicism has become self-sufficient without travel to the East and have grown historians from their environments. Another factor which was active in the development of historiography in Andalusia is that the political power devoted huge budgets to science even in the most troubled periods. In this context, the foremost hardship of the scientific circle in Andalusia is that the "brain drain" phenomenon which the Islamic world is experiencing today has been heavily experienced in the vicinity of the Andalusian culture. For the historians who went to the East did not return their country.

Key Words: Andalusia, History, Spain, Historian, Science, Civilization, Historiography.

GİRİŞ

İslâm'ın Endülüs'teki siyasî varlığı 1492 senesine kadar tam 791 sene, başka bir ifade ile yaklaşık sekiz asır sürmüştür.¹ Sekiz asırlık bu dönem siyasî

¹ Özdemir, Mehmet, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülâhazalar", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV Yay., Ank. 1996, 25-48, 25-26.

tarih açısından iç savaşlar, iktidar mücadeleleri, siyasî parçalanmalarla dolu gibi gözükse de olayın bir diğer boyutunda sanat, kültür ve ilmin, altın çağını yaşadığı inkâr edilemez. Şüphesiz bunda Müslümanların kendi bilgi ve kültür birikimlerinin rolü olduğu kadar, mevcut kültürel unsurlarla -siyasî unsurların aksine- çatışmamasının da ciddi katkısı olmuştur. Abbâdî'nin de ifade ettiği gibi, Müslümanların İspanya'yı fethi sadece askerî bir hareket değil, aynı zamanda Roma, Vizigot gibi eski kültürle yeni kültürün imtizac ettiği bir hareketti.²

Fethedilen bir bölgenin, siyasî, kültürel, iktisadî ve bayındırlık gibi altyapılarının oluşturulmasının o bölgede ilmî gelişmenin önünü açma veya kesme ile doğrudan alakalı olduğu muhakkaktır. Dolayısı ile Endülüs'ün bu süreci tamamlayıp ilme yönelmesi, kendi ilim adamlarını yetiştirmesi belli bir zaman almıştır. Doğudaki mevâlinin ilmî oluşumda katkısı ile karşılaştırdığımız zaman Endülüs'ün bu konuda geri kaldığını söyleyebiliriz. Bunun en büyük nedeni de, Doğuda Müslümanlarla karşılaşan yerel unsurların tek bir siyasî güçle karşılaşmasına mukabil batıda yerel unsurların tek cephe halinde Müslümanları görmesinin oldukça bir zaman alması, kabile savaşları ve dış baskıların Müslüman idarenin sağlam bir zemine yerleşmesini geciktirmesidir.

Endülüs Emevî halifelerinin ilme ve ilim çevrelerine büyük bütçeler ayırdıklarını, ilim erbâbına ayrı bir önem verdiklerini öncelikle belirtmeliyiz. Nitekim III. Abdurrahman (912-961), edebiyat ve bilimi himaye etmiş, devlet gelirlerinin önemli bir meblağını eğitim ve kültürün gelişmesine harcamıştır.³ Aynı şekilde II. Hakem de bir ilim adamı ve ilmin hâmisiydi.⁴ II. Hakem ve kardeşi Abdullah, babalarının zamanında kendilerine ait büyük kütüphaneler kurmuşlardı. Hakem bu iki büyük kütüphaneyi babalarından kalanla birleştirerek kıymetli ve nadir kitapların satın alınması için büyük miktarlarda paralar harcadı.⁵ II. Hakem'in Kurtuba'daki sarayının yanında yaptırdığı kütüphanedeki kitapların sayısının 400 bin⁶ olması dahi ilimde ulaşılan seviyeyi göstermesi bakımından başlı başına yeterli bir kayıttır.

Endülüs'te sadece siyasî iktidarlar değil, vakıflar ve toplumun her kesimi güçleri nispetinde ilmî çalışmalara destek vermişlerdir.⁷ Bu destek ve himayeler ise, aralarında hekimler, filozoflar, tarihçiler, coğrafyacılar, astronomlar ve matematikçiler de olmak üzere birçok bilim adamını Kurtuba'da yaşamaya sevk etmiştir.⁸ Endülüslülerin özellikle ünlü oldukları incelemeler tıp alanındaydı. Ay-

² Abbâdî, Ahmed Muhtâr, "el-İslâm fî Ardî'l-Endelüs", *Mecelletü Âlemi'l-Fikr*, X / 2, (Kuveyt 1979), 59-110, 59.

³ İmamüddin, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev: Yusuf Yazar, Rehber Yay., Ank. 1990, 185.

⁴ İmamüddin, 204.

⁵ İmamüddin, 206.

⁶ Bunların kayıtlı bulunduğu kataloglar 44 cilt idi. Bkz., Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yay., İst. 2004, 190; ayrıca bkz., Bebel, 165.

⁷ Bkz., Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları -İlim ve Kültür Tarihi-*, I-III, TDV Yay., Ank. 1997, III, 7-8.

⁸ İmamüddin, 210; Durant, Endülüs ilmini anlatırken, "İlim adamları Müslüman İspanya'da büyük hürmet görüyorlardı. Gramerciler ve ilahiyatçılar sayısızdı. Dileciler, tarihçiler, antoloji tertipçileri, belagatçılar ve lügatçiler onlarcaydı." [Durant, Will, *İslâm Medeniyeti*, çev: Orhan Bahaeddin, Elips

rica astronomi, kimya, botanik, mineraloji alanlarının yanı sıra dilbilgisi, matematik, tarih, felsefe ve hukuk inceleme ve araştırmaları Endülüs medreselerinde, İslâm idaresinin herhangi bir yerinden hiç de farklı olmayan bir biçimde sürdürülüyordu.⁹

İlk dönemlerde Endülüs ilminin tabir-i caizse Doğunun ipoteği altında olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim fetihten Emîrlik dönemi sonuna kadar (711-929) olan süre içerisinde Endülüs nesri, Doğuyu büyük ölçüde örnek almıştır.¹⁰ Edebî ilimlerin yanı sıra diğer ilim dallarında da Doğunun etkisi şüphesiz oldukça belirgindi.¹¹ Endülüs ilminin kendisini toparlaması ve kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayan ise Abdurrahman'ın oğlu II. Hakem'in bu alandaki yatırımlarıdır.¹² Her ne kadar ilme düşkünlüğü konusunda bir takım abartılı anlatılar var ise de¹³ bir gerçek var ki o da, sayesinde Endülüs'ün Doğu ilim çevreleri ile yarışır hale geldiğidir. Bununla beraber Endülüs'ün Doğu ile kültürel alışverişi kesilmemiş, Şam, Irak, Hicâz, Mısır'la olan kültürel-ilmî ilişkisi devam etmiştir.¹⁴ Özellikle de seyahatler (rihletu'l-ilm) neticesinde Doğu İslâm dünyası ile Endülüs arasında sürekli işleyen bir kültür köprüsü mevcudiyetini her zaman korumuştur.¹⁵

Arapça'nın dönemin ilim lisanı olması hasebiyle, bu coğrafyadaki diğer unsurlar ve hatta Batılı ilim çevreleri Arapça öğrenimine özen göstermişlerdir. Endülüs düştükten sonra dahi Musta'ribler, Arapça'yı iki asırdan fazla kullanmaya devam etmişlerdir.¹⁶

ENDÜLÜS'TE TARİH

Endülüslülerin tarihe olan ilgilerinin boyutlarını, onların tarih ilmini en şerefli ilim olarak kabullerinden anlamak mümkündür.¹⁷ Şekil ve metod bakımından umumiyetle Doğunun örnek alındığı tarih çalışmaları çerçevesinde ağırlığın Endülüs'e ve Endülüslülere verildiği genel tarihler, mahallî tarihler, şehir tarihleri, tabakât kitapları ve edebiyat tarihleri telif edilerek, çok geniş ve zengin bir literatür oluşturulmuştu. Ancak bu literatürün önemli bir kısmı yangın, yağmalama,

→ →

Yay., Ank. 2004, 141] demektedir. Durant'ın "onlarca" ifadesini "yüzlerce" kelimesi ile değiştirmek kaydıyla son derece haklı olduğunu söyleyebiliriz.

⁹ Bebel, August, *Hiz. Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi*, çev: Veysel Atayman, Bordo-Siyah Yay., İst. 2004 (ilk baskı 1883), 166-167.

¹⁰ Aydın, Mustafa, "Endülüs Edebiyatında Orijinallik Meselesi", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV Yay., Ank. 1996, 7-23, 20.

¹¹ Aydın, 9.

¹² Hunke, Sigrid, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, çev: Servet Zengin, Bedir Yay., II. Bsk., İst. 1975, 402.

¹³ Hakem'in sarayının kütüphanesinde biriktirdiği 400 bin kitabı tek tek okuyup, her kitabın kenarlarını müellifinin şahsına ait mufassal bilgiler ve kendi mütalâalarıyla süslediği anlatılmıştır. Bkz., Hunke, 404.

¹⁴ Endülüs'ün buralarla kültürel değişimi / etkileşimi konusunda bkz., Hallâk, Hassân, *Dirâsetün fî Târîhi'l-Hadâratil-İslâmiyye*, Dâru'n-Nahdatil-Arabiyye, II. Bsk., Beyrut 1999, 282-312.

¹⁵ Şeyban, Lütfî, *Reconquista -Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, İz Yay., İst. 2003, 412.

¹⁶ Bkz., Özdemir, Mehmet, "İspanya Tarihinde 'Doğululaşma' ve 'Batılılaşma' Tartışmaları -Tuleytula Örneği-", *İslâmiyât*, 7 / 3, (2004), 11-20, 29.

¹⁷ Bkz., Abbâdî, "el-İslâm fî Ardil-Endelüs", 74.

kasıtlı tahribat, sürgün vb. sebeplerle maalesef günümüze ulaşamamıştır.¹⁸ Endülüslü tarihleri, hem dinî hem de siyasî-ıdarî hayat açısından faydalı ve lüzumlu bir bilim dalı olarak kabul etmişlerdir. Tarih yazımına olan aşırı rağbet ve ilgileri de bunu göstermektedir.¹⁹ Şüphesiz, İbn Abdîrabbih, Süheyfî, İbnü'l-Hatîb gibi önemli tarihçilerin çıktığı bir zeminin derin bir tarihçilik geleneğine sahip olduğu aşîkârdır.

Endülüs tarihçiliğinin birinci dönemi, kapalı bir dönemdir. Bu dönemde İspanya'da bulunan Müslümanların büyük çoğunluğu, savaşçı askerlerdi. Bu bağlamda Mısırlıların Endülüs'e verdikleri önemi zikretmemiz gerekir. Mısırlıların buraya olan ilgilerinin İspanya'nın fethinden önce başladığı görülmektedir. Her ne kadar bu anlatıların çoğu mevzu olsa dahi, bölge ile ilgili ilk kayıtlar Mısır'da tutulmuştur.²⁰ Mısır'ın Mağrib ve Endülüs'teki savaşlarla ilgili bilgileri toplama konusunda ileri bir düzeyde olma sebebi ise; orduların buradan geçiyor, buradan gazveye çıkıyor veya buradan ülkelerine dönüyor olmalarıdır. Bu yüzden ki Mısır, kısa bir zaman içerisinde Mağrib ve Endülüs tarihinin nakil merkezi oldu.²¹

Mısır'da Endülüs tarihi yazımını etkileyen bir diğer unsur da, Endülüs'ün fethine iştirak ettikten sonra Mısır'a dönen tâbîn tabakasıdır. Onlar doğal olarak fetih haberlerini, şahit olduklarını, işittiklerini öğrencilerine aktardılar. Çok uzun sürmeden de bu haberler Mısır'da dinî ve edebî çevrelerde konuşulmaya başlandı. Bu haberlerle fakihler, muhaddisler, tarihçiler meşgul olmaya başladılar.²²

Endülüs tarih yazımı Mısırlıların eliyle IV. / X. asra kadar devam etti. Bu tarihten itibaren ise Endülüs kültürü Doğudan bağımsız hâle gelmiş, kendi ilim çevresini oluşturmuştur. Abdurrahman en-Nâsır, oğlu Hakem ve torunu Hişâm'ın döneminde Endülüslüler kendi ilim çevrelerinde yetiştirdikleri tarihçiler kanalıyla kendi tarihlerini yazmaya başlamışlardır.²³

Mevcut bilgiler, ilk tarih çalışmalarının Emîrlik döneminde başladığını, Halîfelik ve bilhassa Mülûku't-Tavâif dönemlerinde geliştiğini göstermektedir.²⁴ III. Abdurrahman (912-961) döneminde tarih çalışmalarına diğer ilimlerle beraber yoğunlaşmıştır.²⁵ VII. / XIII. Yüzyılda Kuzey Afrika-Endülüs bölgesinde de önemli tarihçiler yetişmiştir.²⁶ Bize ulaşan Mağrib ve Endülüs Tarihi hakkındaki ilk Arapça eser, Mısırlı Tarihçi Abdurrahman b. Abdilhakem'in *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib ve'l-Endelüs* isimli kitaptır. Hicrî III. asırda yaşayan İbn Abdilhakem,

¹⁸ Özdemir, III, 60; ayrıca bkz., Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, XI, TDV Yay., İst. 1995, 221-224, 222

¹⁹ Özdemir, III, 60

²⁰ Abbâdî, Ahmed Muhtâr, *fi Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî*, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut tz., 521

²¹ Abbâdî, *fi Târîhi'l-Abbâsî*, 521

²² Abbâdî, *fi Târîhi'l-Abbâsî*, 522; Mısır'ın Endülüs tarih yazımına etkisi ve IV. / X. Yüzyıl tarihçileri konusunda kapsamlı bir araştırma olarak bkz., Abdulfettâh, Abdulfettâh Fethî, *et-Târîh ve'l-Müerrihün fi Mısır ve'l-Endelüs -fi Karnî'r-Râbi' el-Hicrî-*, I-II, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004

²³ Abbâdî, *fi Târîhi'l-Abbâsî*, 523

²⁴ Özdemir, III, 61

²⁵ İmamüddin, 186

²⁶ Şeşen, bunlardan üçü hakkında bilgi vermektedir. Bkz., Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yay., İst. 1998, 170-175

Taberî ve Belâzürî'nin çağdaşdır. Bu eserin bir diğer önemli yanı ise, Mağrib ve Endülüs hakkında yazılanların içerisinde mitolojiden uzak ve en iyisi kabul edilmesidir.²⁷ Bu yüzden de sonraki Endülüs tarihçileri ondan büyük ölçüde faydalanmışlardır.²⁸

Endülüslülerin ülkelerinin tarihine dair yazdıkları en eski eser ise; *Târîhu Abdîmelik b. Habîb el-İberî*'dir.²⁹ 180 / 796 yılında Girnâta civarında doğan Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî tarafından kaleme alınmıştır. Dozy, Bodleyn kütüphanesinde korunan bir eserin Abdülmelik'e ait olduğunu iddia etmesine rağmen daha sonra bu iddianın gerçeğe uygun olmadığı anlaşılmıştır. Ne yazık ki, Abdülmelik'in diğer eserleri gibi *Târîh*'i de kavga ve gürültüyle dolu olaylar arasında kaybolup gitmiştir. Yalnızca bir eserinin giriş bölümü zamanımıza kadar gelebilmiştir.³⁰

Endülüs'teki tarih yazıcılığında hâkim olan üslubun Doğu'ya veya döneme hâkim olan tarih yazıcılığı ile bir farklılık arz etmediğini söylemek mümkündür. Üslup olarak Endülüs tarihçilerinin de kullandıkları isnâd sistemi ve hâdiselerin yıllara göre tasnifi göze çarpan ilk benzerliklerdir.³¹ Bunda da en büyük etken; Endülüslü tarihçilerin doğuya yaptıkları seyahat ve buralardaki tarih müellefâtının ellerinde bulunmasıdır.³² İbn Haldûn, dönemindeki tarihçileri eleştirirken aslında çevresindeki mevcut tarih yazımı hakkında da ipuçları vermektedir. Onun eleştirileri bu açıdan Endülüs ve Kuzey Afrika tarih yazıcılığının da tenkidi gibi olması hasebiyle kayda değerdir; *"...Bu konuyla ilgili bir başka örnek tarihçilerin, devletlerden ve hükümdarlardan bahsederken kullandıkları yöntemdir. Buna göre bir hükümdardan bahsederken, onun ismini, soyunu, babasını, annesini, eşlerini, lakabını, mührünü, kadısını, mabeyncisini ve vezirini zikrediyorlar. Oysa bunu sadece Abbasî ve Emevî devletlerindeki tarihçiler böyle yaptığı için ve onların hangi amaçla böyle yaptıklarını da bilmeden zikrediyorlar. O zamanki tarihçiler tarihlerini devleti yönetenler için yazıyorlardı ve devleti yönetenler de, öncekilerden yararlanmak ve onları kendilerine örnek almak için, geçmişteki devlet görevlilerinin atamaları ve onlara verilen maaşlara kadar, selefleri hakkında her şeyi bilmek istiyorlardı... Ancak devletler değişip aradan asırlar geçince ve hükümdarlara sadece devletlerin güç ve kuvvet yönünden karşılaştırılması kimlerle rekabet edebilecek veya edemeyecek durumda olduklarını bilmek yeterli gelmeye başlayınca, çağımızda tarih yazan biri, çocukları, eşleri, mühürdeki nakışı, lâkabı, kadıyı, veziri ve mabeynciyi zikretmekle ne gibi bir fayda görüyor olabilir? Onları bu şekilde körü körüne taklit etmeye sevk*

²⁷ Abbâdî, *fi Târîhi'l-Abbâsî*, 522

²⁸ Abbâdî, *fi Târîhi'l-Abbâsî*, 523

²⁹ Abbâdî, *fi Târîhi'l-Abbâsî*, 523

³⁰ Günaltay, Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*, haz: Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İst. 1991, 115

³¹ Bkz., Abbâdî, "el-İslâm fi Ardî'l-Endelüs", 72

³² Nitekim İbn Hayr'ın *Fihrist*'inde zikrettiği telifler bunun delilidir. Bkz., İbn Hayr, Ebû Bekr b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî (575 / 1179), *Fihrist*, Müessesetü'l-Hancı, Kahire tz., 230-240

eden şey, eski tarihçilerin amaçlarından habersiz olmaları ve tarih ilmindeki temel hedefi bilmemeleridir.”³³

Endülüs'ün tıp, felsefe, şiir, dil, edebiyat gibi birçok ilimde Batı'yı etkilediğini biliyoruz.³⁴ Bununla beraber tarih alanında bu etkileşimin olup olmadığı, oldu ise boyutları konusunda herhangi bir fikre sahip değiliz. Bunun tespiti ancak aynı dönem tarihçilerinin eserlerinin kıyaslanması ile mümkün olabilecektir ki, bu konuda yeterli alt yapı verisinden mahrum olduğumuz da açıktır.

ENDÜLSÜLÜ TARİHÇİLER³⁵

III. / IX. ASIR (Endülüs Emevîleri Dönemi: 756-1031)

1-Abdûlmelik b. Habîb (180-238 / 796-853): Abdûlmelik b. Habîb b. Süleyman b. Hârûn b. Câhime b. Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî el-Abbâsî el-Endelüsî el-Kurtubî. Ebû Mervân. Mâlikî. Tarihçi, neseb âlimi. Tuleytula asıllı. Kurtuba'da ikamet etti. Mısır'ı ziyaret etti. Sonra Endülüs'e döndü. Orada vefat etti. 1. *Hurûbu'l-İslâmîyye*, 2. *Tabakâtu'l-Fukahâ ve't-Tâbiîn*,³⁶ 3. *Târîh*.³⁷

2-Yûsuf el-Meğâmî (288 / 901): Yûsuf b. Yahyâ b. Yûsuf b. Muhammed el-Ezdî el-Kurtubî. Ebû Amr. el-Meğâmî olarak bilinir. Mâlikî. Tarihçi, ricâl âlimi. Meğâme (Tuleytula) halkından. Kurtuba'da yetişti. Bir müddet kadılıktan sonra Mekke ve Sanâ'ya gitti. Sonra Endülüs'e döndü. Kayrevân'da vefat etti. 1. *Kitâbun fî Fedâili Ömer b. Abdilazîz*, 2. *Fedâilu Mâlik*.³⁸

3-Muhammed b. Huceyra (293 / 906): Ahbârî, seyyah. Endülüs halkından. Mısır'da vefat etti. 1. *Kitâbun fî Ahbârî'l-Kudât bi'l-Endelüs*, 2. *Kitâbun fî Ahbârî'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn*.³⁹

IV. / X. ASIR (Endülüs Emevîleri Dönemi: 756-1031)

4-Muhammed b. Hayrûn (301/914)⁴⁰: Muhammed b. Muhammed b.

³³ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn el-Hadramî (1332-1406), *Mukaddime*, I-II, çev: Halil Kendir, Yeni Şafak, İst. 2004, I, 63

³⁴ Bkz., Şeyban, 410-420; Yıldız, Şevket, "Endülüs Yahudileri ve İslam Kültür ve Biliminin Avrupa'ya Geçişinde Oynadıkları Rol", *İstem*, VII / 13, (2009), 51-68. Burada Endülüs'ü tarihçilerin kendilerinden önceki mevcut tarih yazımından -en azından kaynak olarak- etkilendiklerini de belirtmemiz gerekmektedir. Bu konuda bkz., Abbâdî, "el-İslâm fî Ardî'l-Endelüs", 73-75

³⁵ Biz burada Ömer Rızâ Kehhâle'nin, Mu'cemu Musannifi'l-Kütübî'l-Arabiyye fî't-Târîh ve't-Terâcim ve'l-Cuğrafiyyâ ve'r-Rihlât isimli eserinde zikrettiği tarihçileri ve eserlerini kronolojik olarak aldık. Endülüs'ün çöküşünden sonra oraya atfedilen (Ahmed b. Atiyye el-Endelüsî el-Fâsî (1029 / 1620) gibi) ve doğudan buraya gelmiş olan tarihçileri zikretmedik. Tarihçilerin kısa biyografilerini, Kehhâle'nin tertibine uyarak nesebi, künyesi / lakabı, ilmi ve eserleri şeklinde verdik.

³⁶ Kehhâle, 314

³⁷ Abbâdî, *fî Târîhi'l-Abbâsî*, 523

³⁸ Kehhâle, 695

³⁹ Kehhâle, 461

⁴⁰ Aslında bunun III. / IX. asırda zikredilmesi daha uygun olurdu. Ancak kronolojide karmaşaya yer vermemek ve hangi asra aidiyet konusunda herhangi bir tartışmaya neden olmamak için bu tarihleri ilgili olduğu asırda zikretmeyi uygun bulduk.

Hayrûn. Tarihçi, neseb âlimi. Endülüs'te doğdu. *Nesebu'l-Fâtımiyyîne's-Şîa ve Ahbârihim*.⁴¹

5-Muhammed el-Efşîn (307/919): Muhammed b. Musâ b. Hâşim b. Yezîd el-Kurtubî. Ebû Abdillâh. Tarihçi, ricâl âlimi. Doğuya seyahat etti. *Tabakâtu'l-Küttâb*.⁴²

6-Osman b. Rebîa (310 / 922): Osman b. Rebîa el-Endelüsî. Tarihçi, ricâl âlimi. *Tabakâtu's-Şuarâ bi'l-Endelüs*.⁴³

7-Abdullah es-Sebbâğ (318 / 930): Abdullah b. Huneyn b. Abdillâh b. Abdilmelik el-Kilâbî el-Kurtubî. Ricâl âlimi. 1. *Kitâbun fî Ma'rifeti'r-Ricâl*, 2. *İlelu'l-Hadîs*.⁴⁴

8-Ahmed b. Abdirabbih (246-328 / 860-940): Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb b. Hudayr b. Sâlim el-Kurtubî. Ebû Ömer. Tarihçi. Kurtuba'da doğdu ve orada vefat etti. 1. *Ahbâru Fukahâi Kurtuba*, 2. *el-İkdu'l-Ferîd*.⁴⁵

9-Ahmed el-Kurtubî (338 / 949): Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Yahyâ el-Kurtubî. Ebû Abdilmelik. Tarihçi. *Târîh*.⁴⁶

10-Muhammed el-Kurtubî (343 / 954): Muhammed b. Abdirraûf b. Muhammed b. Abdilhamîd el-Ezdî el-Kurtubî. Ebû Abdillâh. Ebû Huneys olarak bilinir. Tarihçi, edip. *Kitâbun fî Şuarâi'l-Endelüs*.⁴⁷

11-Ahmed el-Kenânî (274-344 / 887-955): Ahmed b. Muhammed b. Musâ b. Beşîr b. Hammâd er-Râzî el-Kenânî el-Kurtubî. Ebû Bekr. Tarihçi, coğrafyacı. 1. *Kitâbun fî Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve Kitâbihim ve Hitatihâ* (hacimli bir eser), 2. *Kitâbun fî Ensâbi Meşâhiri Ehli'l-Endelüs* (5 cilt), 3. *Kitâbun fî Sifati Kurtuba ve Hitatihâ ve Menâzili'l-Ulemâ bihâ*.⁴⁸

12-İbrahim el-Bâcî (277-350 / 890-961): İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. İshâk b. İsa el-Bâcî el-Endelüsî. Tarihçi, ricâl âlimi. 1. *Kitâbun fî Fukahâi Bâce*, 2. *Musannef fî Ricâli'l-İlm bi-Bâce*.⁴⁹

13-Ahmed b. Hazm (284-350 / 897-961): Ahmed b. Saîd b. Hazm b. Yûnus es-Sadeî el-Endelüsî. Ebû Ömer. Tarihçi. Endülüs'te eğitim gördü. 311 / 923 yılında doğuya seyahate çıktı. Mısır, Mekke ve Kayrevân'da ilim aldı. Endülüs'e döndü ve Kurtuba'da vefat etti. *et-Târîhu'l-Kebîr fî Esmâi'r-Ricâl*.⁵⁰

⁴¹ Kehhâle, 568

⁴² Kehhâle, 594

⁴³ Kehhâle, 325

⁴⁴ Kehhâle, 294

⁴⁵ Kehhâle, 68-70

⁴⁶ Kehhâle, 71

⁴⁷ Kehhâle, 511

⁴⁸ Kehhâle, 77

⁴⁹ Kehhâle, 15

⁵⁰ Kehhâle, 35

14-Muhammed b. Saîd el-Hayr (350 / 961'de yaşıyordu): Muhammed b. Hişâm b. Abdilazîz b. Muhammed b. Saîd el-Hayr. Ebû Bekr. Ahbârî. *Kitâbun fî Ahbârî's-Şuarâ bi'l-Endelüs*.⁵¹

15-Hâlid el-Kurtubî (352 / 963): Hâlid b. Sa'd el-Endelüsî el-Kurtubî. Ebû'l-Kâsım. Tarihçi, ricâl âlimi. *Ricâlü'l-Endelüs*.⁵²

16-Mesleme el-Kurtubî (293-353 / 906-964): Mesleme b. el-Kâsım b. İbrahim b. Abdillâh b. Hâtım el-Mâlikî. Tarihçi. Mısır, Hicâz ve Irak'a yolculuklar yaptı. Sonra ülkesine geri döndü. 1. *et-Târîhu'l-Kebîr* (muhaddis tabakalarına dair bir eser), 2. *Fedâilu'l-Kuds ve's-Şâm*.⁵³

17-Osman el-Endelüsî (356 / 967): Osman b. Muhammed el-Endelüsî. Ebû Saîd. Ahbârî. *Târîhu'd-Duhûr*.⁵⁴

18-Muhammed el-Huşenî (361 / 972): Muhammed b. Esed el-Huşenî el-Kayrevânî. Ebû Abdillâh. Kurtuba'ya taşındı. Tarihçi, neseb âlimi. 1. *Târîhu'l-Endelüs*, 2. *Târîhu İfrikiyye*, 3. *Kitâbu'n-Neseb*.⁵⁵

19-Ahmed el-Ceyyânî (366 / 976'dan önce yaşıyordu): Ahmed b. Muhammed b. Ferec el-Ceyyânî el-Endelüsî. *Kitâbu'l-Münteziyyîn ve'l-Kâimiyîn bi'l-Endelüs ve Ahbârihim*.⁵⁶

20-Hakem el-Emevî (366 / 976): Hakem b. Abdirrahman en-Nâsır li-Dînillâh el-Emevî (el-Muntasır Billah). Neseb âlimi. Endülüs meliklerinden. *Ensâbu't-Tâlibiyyîni'l-Aleviyyîni'l-Kâdimîne ile'l-Mağrib*.⁵⁷

21-Süleyman b. Cülcül (372 / 982'de yaşıyordu): Süleyman b. Hassân el-Endelüsî. İbn Cülcül olarak biliniyor. Ebû Dâvud. Tarihçi. Kurtuba halkından doktor. *Kitâbun fî Tabakâti'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*.⁵⁸

22-Muhammed ez-Zübeydî (316-379 / 928-989): Muhammed b. el-Hasan b. Abdillâh b. Müzhic b. Muhammed b. Abdillâh b. Bişr ez-Zübeydî el-İşbîlî. Ebû Bekr. Ahbârî. Kurtuba'da oturdu. İşbiliye kadısı iken vefat etti. 1. *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lüğaviyyîn bi'l-Meşrik ve'l-Endelüs*, 2. *Ahbâru'l-Fukahâi'l-Müteahhirîne min Ehli Kurtuba*.⁵⁹

23-Muhammed el-Meâfirî (383 / 993): Muhammed b. Sâlih el-Kahtanî el-Meâfirî el-Endelüsî. Ebû Abdillâh. Mâlikî. Tarihçi. Kurtuba halkından. Hacca, Irak'a, Horasan'a gitti ve buralarda karşılaştığı birçok muhaddisten işitti. Buha-

⁵¹ Kehhâle, 598

⁵² Kehhâle, 176

⁵³ Kehhâle, 621

⁵⁴ Kehhâle, 328

⁵⁵ Kehhâle, 434

⁵⁶ Kehhâle, 74

⁵⁷ Kehhâle, 170

⁵⁸ Kehhâle, 211

⁵⁹ Kehhâle, 464

râ'ya yerleşti ve orada vefat etti. *Kitâbun fî Târîhi Ehli'l-Endelüs*.⁶⁰

24-Ahmed el-Arâvî (388 / 998): Ahmed b. Musâ el-Arâvî. Tarihçi. *Kitâbun fî Târîhi'l-Endelüs*.⁶¹

25-Abdûlmelik b. Şüheyd (323-393 / 935-1003): Abdûlmelik b. Ahmed b. Abdilmelik b. Şüheyd el-Kurtubî. Ebû Mervân. Tarihçi, hadis ve ahbâr râvisi. Ve-zirlerden. *et-Târîhu'l-Kebîr*.⁶²

26-Abdurrahman el-Meşşât (397 / 1007): Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Ubeydillah el-Merîni el-Kurtubî. İbnu'l-Meşşât olarak bilinir. Ebu'l-Mutarrif. Tarihçi. Değişik şehirlerde kadılık yapmış, resmi görevlerde bulunmuştur. Mansûr Muhammed b. Ebî Âmir onu Hisbe teşkilatına getirmiş ve dönemindeki tarihî olayları tertip etmekle görevlendirmiştir. Kendisi bu dönemde olanları toplamış ancak kitap Âmirîlerin tasfiyesi sürecinde telef olmuştur.⁶³

V. / XI. ASIR (Endülüs Emevîleri Dönemi: 756-1031 / Mülûkû't-Tavâif Dönemi: 1031-1090 / Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi: 1090-1227)

27-Hüseyin el-Kuraşî (400 / 1010'da yaşıyordu): Hüseyin b. Abdillah el-Kuraşî el-Endelüsî. Ricâl âlimi. *Mu'cemu's-Sahâbe* (30 cüz).⁶⁴

28-Ahmed el-Kurtubî (401 / 1010): Ahmed b. Abdilazîz b. Ferah b. Ebi'l-Habbâb el-Kurtubî. Ebû Ömer. Tarihçi. *Hadâiku'l-Enes fi't-Târîh ve't-Terâcim*.⁶⁵

29-İbrahim b. Şinzîr (352-402 / 963-1012): İbrahim b. Muhammed b. Hüseyin Şinzîr et-Tuleytulî el-Endelüsî. Tarihçi, ricâl âlimi. Hacca gitti. Mekke, Medine, Mısır, Trablus ve Kayrevân'da işitti. Tuleytula'ya geri döndü. *Târîhu Ricâlil-Endelüs*.⁶⁶

30-Abdurrahman b. Futeys (347-402 / 958-1012): Abdurrahman b. Muhammed b. İsâ b. Futeys b. Esbağ b. Futeys el-Kurtubî. Ebu'l-Mutarrif. Mâlikî. Tarihçi. 1. *Kitâbu'l-Kasas* (üç cilt), 2. *Fedâilu's-Sahabe* (yüz cüz), 3. *Fedâilu't-Tâbiîn* (yedi cilt), 4. *A'lâmu'n-Nübüvve*.⁶⁷

31-Abdullah b. el-Feradî (351-403 / 962-1013): Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf b. Nasr el-Ezdî el-Endelüsî el-Kurtubî. Ebu'l-Velîd. İbnu'l-Feradî olarak bilinir. Tarihçi, neseb âlimi. Kurtuba'da doğdu. Endülüs, İfrikiyye ve Mekke'de ilim öğrendi. Belensiye kadılığı yaptı. 1. *Riyâdu'n-Nüfûsi'n-Nakiyye fî Ulemâi ve Meşâyihî İfrikiyye*, 2. *Kitâbun fi'l-Muhtelif ve'l-Mu'telif*, 3. *Kitâbun fî Müştebihî'n-Neseb*, 4. *el-İ'lâm bi-A'lâmi'l-Endelüs mine'l-Ulemâ ve'l-Muhaddisîn*

⁶⁰ Kehhâle, 497

⁶¹ Kehhâle, 82

⁶² Kehhâle, 314

⁶³ Kehhâle, 260

⁶⁴ Kehhâle, 163

⁶⁵ Kehhâle, 42

⁶⁶ Kehhâle, 16

⁶⁷ Kehhâle, 264

ve'l-Muttakîn ve'l-Fukahâ, 5. Tabakâtu's-Şuarâi'l-Endelüs, 6. Târîhu'l-Endelüs.⁶⁸

32-Ahmed el-Kurtubî (410 / 1019): Ahmed b. Afîf el-Kurtubî. Ebû Ömer. Tarihçi, ricâl âlimi. *Kitâbu'l-İhtilâf fî Ulemâi'l-Endelüs*.⁶⁹

33-Abdurrahman b. Şibrâk (413 / 1022): Abdurrahman b. Abdillâh. İbn Şibrâk olarak bilinir. Şeblâk da denilir. Ahbârî. *el-Ahbâr ve'l-Ğarâib*.⁷⁰

34-Muhammed el-Hazzâ (336-416 / 948-1025): Muhammed b. Yahyâ b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh et-Temîmî el-Kurtubî. Ebû Abdillâh. İbnü'l-Hazzâ olarak bilinir. Tarihçi. İşbiliyye ve Saragosa kadılığı yaptı. *et-Ta'rîf bi-Ricâli'l-Muvatta*.⁷¹

35-Muhammed el-Kurtubî (423 / 1032): Muhammed b. Abdirrahman b. Ma'mer el-Kurtubî. Ebu'l-Velîd. Tarihçi. *Târîhu'd-Devleti'l-Âmiriyye*.⁷²

36-Ahmed el-Meâfirî (339-429 / 951-1038): Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Lübb b. Yahyâ b. Muhammed el-Meâfirî el-Endelüsî. Ebû Ömer. Tarihçi. Kurtuba'da oturdu. *Fedâilu Mâlik ve Ricâlu'l-Muvatta*.⁷³

37-Muhsin el-Kubşî (430 / 1039): Muhsin b. Muhammed b. Müfferrec b. Cemâl el-Kurtubî. Ebû Bekr. el-Kubşî olarak bilinir. Tarihçi. *el-İhtilâf fî Târîhi A'lâmi'r-Ricâl*.⁷⁴

38-Abdurrahman b. Muhammed (453 / 1061): Abdurrahman b. Muhammed b. Ma'mer el-Endelüsî. Ebû Muhammed, Ebu'l-Velîd. Tarihçi. *Târîhu'd-Devleti'l-Âmiriyye*.⁷⁵

39-Ali b. Hazm (384-456 / 994-1064): Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm b. Ğâlib b. Sâlih b. Halef b. Süfyân b. Yezîd el-Fârisî el-Endelüsî el-Kurtubî. Ebû Muhammed. Tarihçi, neseb âlimi. Aslen Fâris'ten. Kurtuba'da doğdu. *el-Mağrib* (Mağrib tarihi hakkında).⁷⁶

40-Ali b. Siydeh (398-458 / 1007-1066): Ali b. İsmail el-Endelüsî el-Mürsî. Ebu'l-Hasan. İbn Siydeh olarak bilinir. Fizikî coğrafya ve Eyyâmu'l-Arab âlimi. Mürsiye'de doğdu. *el-Muhassas* (Bunda dağlar, taşlar, ovalar, vadiler, nehirler, denizler, zaman, rüzgar, yağmur hakkında bilgi vermektedir).⁷⁷

41-Sâidu'l-Kurtubî (420-462 / 1029-1070): Sâid b. Ahmed b. Abdirrahman b. Muhammed et-Tağlibî el-Endelüsî el-Kurtubî. Ebu'l-Kâsım. Tarihçi. Meriyye'de doğdu. Ölünceye kadar Tuleytula kadılığı yaptı. 1. *Cevâmiu Ahbârî'l-Ümem mine'l-Arab ve'l-Acem*, 2. *et-Ta'rîf bi-Tabakâti'l-Ümem*, 3.

⁶⁸ Kehmâle, 309-310

⁶⁹ Kehmâle, 47

⁷⁰ Kehmâle, 257

⁷¹ Kehmâle, 599

⁷² Kehmâle, 509

⁷³ Kehmâle, 71

⁷⁴ Kehmâle, 408

⁷⁵ Kehmâle, 267

⁷⁶ Kehmâle, 334

⁷⁷ Kehmâle, 336

Târîhu'l-İslâm, 4. *Savvânu'l-Hükm fî Tabakâti'l-Hükemâ*.⁷⁸

42-Saïdu'l-Esfar (381-462 / 991-1070): Saïd b. İsâ b. Ahmed b. Lübb er-Ruaynî et-Tuleytulî el-Endelüsî. Ebû Osman. Tarihçi. *Târîhu Tilemsân*.⁷⁹

43-Muhammed b. Cuhûr (391-462 / 1001-1070): Muhammed b. Cuhûr b. Muhammed b. Cuhûr b. Ubeydillah el-Kelbî. Ebu'l-Velîd. Tarihçi. Kurtuba valilerinden. Babasının vefatından sonra bu makama geçmiştir. *el-Batşetü'l-Kübrâ* (Bu eserde, hal' edilmeleri ve Kurtuba'dan çıkartılmalarını anlatmaktadır).⁸⁰

44-Yûsuf b. Abdilber (368-463 / 979-1071): Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber b. Âsım en-Nemerî el-Endelüsî el-Kurtubî. Ebû Ömer. Mâlikî. Tarihçi, ricâl ve neseb âlimi. Kurtuba'da doğdu. Dâniye, Belensiye ve Şâtıbe'de oturdu. el-Eşbûn ve Şinterîn'de kadılık yaptı. Endülüs'ün doğusundaki Şâtıbe'de vefat etti. 1. *el-Kasd ve'l-Ümem fi't-Ta'rîf bi-Usûli Ensâbi'l-Arab ve'l-Acem*, 2. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3. *Musannef fî Meğâzi'n-Nebî (sav)*, 4. *Kitâbu'l-Ma'rufîne bi'l-Künâ mine's-Sahâbe*, 5. *el-İnbâh fî Kabâili'r-Rüvât*.⁸¹

45-Hayyân el-Kurtubî (377-469 / 987-1076): Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân b. Vehb b. Hayyân el-Kurtubî. Ebû Mervân. 1. *el-Kitâbu'l-Mübeyyen fî Târîhi'l-Endelüs* (60 cilt), 2. *el-Muktebes fî Târîhi'l-Endelüs* (10 cilt).⁸²

46-Abdullah el-Bekrî (432-487 / 1040-1094): Abdullah b. Abdilâzîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekr. Ebû Ubeyd. Tarihçi, neseb âlimi, coğrafyacı. Kurtuba'da doğdu. Orada vefat etti. *Mu'cem mâ İsta'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdi*.⁸³

47-Muhammed el-Humeydî (420-488 / 1029-1095): Muhammed b. Fütûh b. Abdillâh b. Fütûh Humeyd el-Ezdî el-Humeydî el-Endelüsî. Ebû Abdillâh. Tarihçi. Kurtuba asıllı. Mayorka'da doğdu. Endülüs'te İbn Abdilber, Ebû Muhammed b. Hazm ez-Zâhirî'den ders aldı. İfrikiyye, Mekke, Mısır, Şam ve Irak'ta ders halkalarına katıldı. Bağdat'a yerleşti. Hatîbu'l-Bağdâdî'den rivâyet etti. Bağdat'ta vefat etti. 1. *Cevzetu'l-Muktebes fî Ahbâri Ulemâi'l-Endelüs*, 2. *Bi-Lüğati'l-Musta'cel fi't-Târîh ve Cümeli Târîhi'l-İslâm*.⁸⁴

48-Ahmed b. Mütâhir (489 / 1096): Ahmed b. Abdirrahman b. Mütâhir el-Ensârî. Ebû Cafer. Tarihçi. Tuleytula'da doğdu ve yetişti. *Târîhu Fukahâi Tuleytula ve Kudâtihâ*.⁸⁵

49-Hüseyin el-Ceyyânî (427-498 / 1035-1105): Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Ğassânî el-Endelüsî el-Ceyyânî. Ebû Ali. Neseb ve ricâl âlimi. 1.

⁷⁸ Kehhâle, 224

⁷⁹ Kehhâle, 207

⁸⁰ Kehhâle, 459

⁸¹ Kehhâle, 689

⁸² Kehhâle, 174

⁸³ Kehhâle, 298-299

⁸⁴ Kehhâle, 557

⁸⁵ Kehhâle, 41

Takyîdu'l-Mühmel ve Temyüzü'l-Müşkil fî Ricâlî's-Sahihayn (2 cüz), 2. *Esmâu Ricâlî Süneni Ebî Dâvud*.⁸⁶

VI. / XII. ASIR (Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi: 1090-1227)

50-Muhammed b. el-Lebbâne (507 / 1113): Muhammed b. İsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Endelüsî. Ebû Bekr. İbnu'l-Lebbâne olarak meşhurdur. Ahbârî. Mayorka'da vefat etti. *el-İ'timâd fî Ahbâri Benî İ'bâd*.⁸⁷

51-Muhammed b. Alkame (428-509 / 1037-1116): Muhammed b. el-Halef b. el-Hasan b. İsmail es-Sadeî. Ebû Abdillâh. İbn Alkame diye bilinir. Tarihçi. Belensiye halkından. *Târîhun fî Tağallübî'r-Rûm alâ Belensiye kable Hamse Mie*.⁸⁸

52-Abdulcebbâr b. Esbağ (450-516 / 1058-1122): Abdulcebbâr b. Abdillâh b. Ahmed b. Esbağ b. el-Mutarriif b. Abdirrahman b. el-Hakem b. Hişâm el-Emevî el-Kurtubî. *Uyûnu'l-İmâme ve Nevâziru's-Siyâse fî't-Târîh*.⁸⁹

53-Muhammed b. Fethûn (520 / 1126): Muhammed b. Halef b. Süleyman b. Fethûn el-Mürsî. Ebû Bekr. Tarihçi, ricâl âlimi. Mürsiye'de vefat etti. 1. *el-İstihâk ale'l-İstîab fî Ma'rifeti'l-Ashâb li-İbn Abdilber* (iki cilt), 2. *Evhâmu Kitâbi'l-İstîab li-İbn Abdilber*, 3. *Islâhu Evhâmi'l-Mu'cem li-İbn Kânî*.⁹⁰

54-Muhammed et-Turtûşî (451-520 / 1059-1126): Muhammed b. el-Velîd b. Muhammed b. Halef b. Süleyman b. Eyyûb el-Fihri. Ebû Bekr. et-Turtûşî olarak bilinir. Mâlikî. Tarihçi. Endülüs Tartûş'ta yetişti. Bağdat, Basra, Şam ve Beytu'l-Makdis'e gitti. Birçok kişiden ilim aldı. İskenderiye'de vefat etti. *Sirâcu'l-Mülûk ve'l-Hulefâ ve Minhâcu'l-Vülât ve'l-Ümerâ*.⁹¹

55-Abdullah b. Yerbû' (444-522 / 1052-1128): Abdullah b. Ahmed b. Saîd b. Süleyman b. Yerbû' eş-Şenterîni el-İşbîlî. Ebû Muhammed. Kurtuba'da oturmuştur. Tarihçi, ricâl âlimi. 1. *el-İklîd fî Beyâni'l-Esânid*, 2. *Tâcu'l-Hılye ve Sirâcu'l-Buğye fî Ma'rifeti Esânidi'l-Muvatta*, 3. *el-Minhâc fî Ricâlî Müslim*.⁹²

56-Abdurrahman b. es-Sakr (454-523 / 1062-1129): Abdurrahman b. Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. es-Sakr el-Ensârî. Ebû Zeyd. Tarihçi. Endülüs halkından. Kendisi Kurtuba, İşbiliyye, Mâlaka ve Sebte ulemâsından işitmiştir. Merrakuş'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. 1. *Muhtasar es-Siyer ve'l-Meğâzî* (bir cüz), 2. *Müntehab Siyeri'l-Mustafâ*.⁹³

57-Ümeyye b. Ebi's-Salt (460-529 / 1068-1135): Ümeyye b. Abdilazîz b. Ebi's-Salt el-Endelüsî. Ebu's-Salt el-Endelüsî. Tarihçi. Doğu Endülüs'te

⁸⁶ Kehhâle, 166

⁸⁷ Kehhâle, 554

⁸⁸ Kehhâle, 476

⁸⁹ Kehhâle, 224

⁹⁰ Kehhâle, 476

⁹¹ Kehhâle, 598

⁹² Kehhâle, 290

⁹³ Kehhâle, 262

Dâniye'de doğdu. İsbiliyye'de yirmi yıl, bir o kadar da İfrikiyye'de kaldı. Kahire ve İskenderiye'de oturdu. Mağrib'e döndü ve el-Mehdiye'de vefat etti. 1. *er-Risâletü'l-Misriyye*, 2. *el-Hadîkatü fî Şuarâi'l-Asr*.⁹⁴

58-Rezîn es-Serakustî (535 / 1140): Rezîn b. Muâviye b. Ammâr el-Abderî el-Endelüsî. Ebu'l-Hasan. Tarihçi. Mekke'ye gitmiş ve orada işitmiştir. *Kitâbun fî Ahbâri Mekke*.⁹⁵

59-el-Feth b. Hâkân (535 / 1141): el-Feth b. Muhammed b. Ubeydillah b. Hâkân b. Abdillâh el-Kaysî el-İşbîlî. Ebû Nasr. Tarihçi, edip. 1. *Matmahu'l-Enfus ve Mesrahu't-Te'nis fî Milhi Ehli'l-Endelüs*, 2. *Kalâidu'l-Ukyân ve Mehâsini'l-A'yân*.⁹⁶

60-Muhammed b. Ebi'l-Hisâl (465-540 / 1074-1146): Muhammed b. Mesûd b. Hâlısa b. Ferec b. Mücâhid b. Ebi'l-Hisâl el-Ğâfikî. Ebû Abdillâh. Tarihçi, neseb âlimi. Vezirlerden. Kurtuba ve Ğirnâta'da oturdu. Kurtuba'da öldürüldü. *Mî'râcu'l-Menâkıb ve Menâhîcu'l-Hasebi's-Sâkıb fî Nesebi Resûlillah (sav)*.⁹⁷

61-Abdülhak b. Atiyye (481-541 / 1088-1147): Abdülhak b. Ğâlib b. Abdirrahman b. Ğâlib b. Temmâm b. Abdirraûf b. Abdillâh b. Temmâm b. Atiyye el-Muhâribî el-Ğirnâfî. Ebû Muhammed. Mâlikî. Tarihçi, ricâl bilgini. Meriyye kadılığı yaptı. Doğuya seyahat etti. Merviyâtında izlediği yöntem ve şeyhlerinin isimlerini kapsayan bir eseri vardır.⁹⁸

62-Abdullah er-Ruşâtî (466-542 / 1074-1147): Abdullah b. Ali b. Abdillâh b. Halef b. Ahmed b. Ömer el-Lahmî el-Endelüsî. er-Ruşâtî olarak bilinir. Tarihçi, neseb âlimi. 1. *İktibâsu'l-Envâr ve İltimâsu'l-Ezhâr fî Ensâbi's-Sahâbeti ve Ruvâti'l-Âsâr*, 2. *el-İ'lâmu bimâ fî Kitâbi'l-Muhtelif ve'l-Mu'telif li'd-Dârakutnî mine'l-Evhâm*.⁹⁹

63-Ali b. Bessâm (477-542 / 1048-1147): Ali b. Bessâm eş-Şenterînî el-Endelüsî. Ebu'l-Hasan. Tarihçi. *ez-Zahîra fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra* (Cezîratü'l-Endelüs).¹⁰⁰

64-İyâd el-Yahsubî (496-544 / 1103-1149): İyâd b. Musâ b. İyâd b. Amr b. Musâ b. İyâd b. Muhammed b. İyâd el-Yahsubî es-Sebtî. Ebu'l-Fadl. Kâdî İyâd olarak bilinir. Mâlikî. Tarihçi, eyyâmu'l-Arab ve neseb âlimi. Endülüs asıllı. Dedesi Fas'a taşınmıştır. Sebte'de oturdu. Ğirnâta kadılığı yaptı. Merrâkuş'ta vefat etti. 1. *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, 2. *el-Uyûnu's-Sitteti fî Ahbâri Sebte*, 3. *Tertîbu'l-Medârik fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, 4. *Muhtasar Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye min Sihahi'l-Ahbâri'l-Mustafaviyye*.¹⁰¹

65-Yûsuf b. ed-Debbâğ (481-546 / 1088-1151): Yûsuf b. Abdilazîz b. Yûsuf

⁹⁴ Kehhâle, 105

⁹⁵ Kehhâle, 191

⁹⁶ Kehhâle, 381-382

⁹⁷ Kehhâle, 586-587

⁹⁸ Kehhâle, 247

⁹⁹ Kehhâle, 301

¹⁰⁰ Kehhâle, 337

¹⁰¹ Kehhâle, 375-376

b. Ömer b. Feyra el-Lahmî el-Endelüsî. Ebu'l-Velîd. İbnu'd-Debbâğ olarak bilinir. Neseb âlimi, muhaddislerden. Mürsiye ve diğer Endülüs şehirlerinde rivâyet etti. *Kitâbun fî Müştebihî'l-Esmâ ve Müştebihî'n-Neseb*.¹⁰²

66-Muhammed eş-Şâtübî (547 / 1153): Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed b. Halîfe eş-Şâtübî el-Endelüsî. Ebû Âmir. Tarihçi. Ğirnâta'ya gitti. *Tarîhu Mülûki'l-Endelüs ve'l-A'yân ve's-Şuarâ bihâ*.¹⁰³

67-Muhammed es-Sâlimî (550 / 1155 yılında yaşıyordu): Muhammed b. Ahmed b. Ömer es-Sâlimî el-Endelüsî. Ebû Âmir. Tarihçi. Vezirlerden. *el-Ahbâr ve't-Târîh*.¹⁰⁴

68-Ahmed el-Eşarî (550 / 1155): Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Eşarî el-Yemenî el-Kurtubî. Ebu'l-Hasan. Hanefî. Kendisine *et-Ta'rîfu bi'l-Ensâb* isimli bir eser nispet edilmiştir.¹⁰⁵

69-Ahmed el-Uklîşî (550 / 1155): Ahmed b. Muid b. İsâ b. Vekîl et-Tucîbî el-Vâfî. Mâlikî. el-Uklîşî olarak bilinir. Şihâbuddîn, Ebu'l-Abbâs. Tarihçi. Endülüs şehirlerinden Uklîş'te doğdu ve orada yetişti. Doğuya seyahat etti. 1. *Envâru'l-Âsâr fî Fadli'n-Nebiyi'l-Muhtâr*, 2. *Hilyetü'l-Evliyâ*.¹⁰⁶

70-Yahyâ es-Sayrafî (467-557 / 1074-1179): Yahyâ b. Muhammed b. Yûsuf el-Ensârî el-Ğirnâtî. Ebû Bekr. İbnu's-Sayrafî olarak bilinir. Tarihçi. *el-Envâru'l-Celîyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Murâbitiyye*.¹⁰⁷

71-Ahmed el-Hazrecî (492-559 / 1108-1164): Ahmed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. es-Sağîrî'l-Ensârî el-Hazrecî el-Endelüsî. Ebu'l-Abbâs. Mâlikî. Meriyye'de doğdu. Merrâkuş'ta öldü. 1. *Şihâbu'l-Ahbâr*, 2. *Envâru'l-Eftâr fimen Dahale Cezîrate'l-Endelüs mine'z-Zühâd ve'l-Ebrâr* (bu eseri tamamlamadı).¹⁰⁸

72-Muhammed el-Mürsî (496-564 / 1102-1169): Muhammed b. Yahyâ b. Suâde el-Mürsî. Ebû Abdillâh. Tarihçi, ricâl âlimi. Kadılık yapmıştır. *Fihristü Esmâi's-Şuyûh*.¹⁰⁹

73-el-Yesa' el-Ğâfikî (575 / 1179): el-Yesa' b. İsâ b. Hazm b. Abdillâh b. el-Yesa' b. Abdillâh el-Ğâfikî el-Ceyyânî. Ebû Yahyâ. Tarihçi. Ceyyân'dan. Meriyye ve Mâlaka'da oturdu. Sonra Mısır'a taşındı. İskenderiye ve Kahire'de ikamet etti. Kahire'de vefat etti. *el-Mağrib fî Ahbâri Mehâsini Ehli'l-Mağrib*.¹¹⁰

¹⁰² Kehhâle, 689

¹⁰³ Kehhâle, 600

¹⁰⁴ Kehhâle, 428

¹⁰⁵ Kehhâle, 59-60

¹⁰⁶ Kehhâle, 81

¹⁰⁷ Kehhâle, 676

¹⁰⁸ Kehhâle, 41

¹⁰⁹ Kehhâle, 599

¹¹⁰ Kehhâle, 677

74-Abdurrahman b. el-Kasîr (576 / 1181): Abdurrahman b. Ahmed b. Ahmed b. Muhammed el-Ğirnâti el-Ezdf. İbnu'l-Kasîr olarak bilinir. Ebû Cafer. Tarihçi. Endülüs'te dolaşmış ve Fâs ile Afrika'ya seyahat etmiştir. Merviyâtını kapsayan yöntemi ve döneminde yetiştiklerinin menkıbeleri ile ilgili olmak üzere iki eser nispet edilir.¹¹¹

75-Halef b. Beşkuvâl (494-578 / 1101-1182): Halef b. Abdilmelik b. Mesûd b. Musâ b. Beşkuvâl b. Yûsuf el-Hazrecî el-Ensârî el-Kurtubî el-Endelüsî. Ebu'l-Kâsım. Tarihçi. Kurtuba'da doğdu ve orada vefat etti. 1. *es-Sıla* (İbnu'l-Feradî'nin *Târîhu'l-Ulemâi'l-Endelüs* isimli eserine zeylidir), 2. *Ahbâru Kudâti'l-Endelüs*.¹¹²

76-Abdurrahman es-Süheyfî (508-581 / 1114-1185): Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed b. Esbağ es-Süheyfî el-Endelüsî. Ebu'l-Kâsım, Ebû Zeyd, Ebu'l-Hasan. Mâlikî. Tarihçi. Süheyf'de doğdu. Mâlaka'da doğdu da denilir. 1. *et-Ta'rîf ve'l-Î'lâm fîmâ Ebheme fî'l-Kur'ân mine'l-Esmâ ve'l-A'lâm*, 2. *er-Ravdu'l-Unuf* (İbn Hişâm'ın *Sîre'sinin* şerhi).¹¹³

77-Abdurrahman Hubeys (505-584 / 1111-1188): Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeyd b. Yûsuf el-Ensârî el-Endelüsî. İbn Hubeys olarak bilinir. Ebu'l-Kâsım. Tarihçi. Kadılık yapmıştır. Mürsiye'de vefat etti. 1. *Kitâbu'l-Ğazevâtî'd-Dâminetî'l-Kâfile ve'l-Fütûhi'l-Câmiati'l-Hâfile*, 2. *İktidâbu Sılati İbn Beşkuvâl*, 3. Lakaplar hakkında bir eser.¹¹⁴

78-Abdullah el-Hicârî (584 / 1188): Abdullah b. İbrahim el-Hicârî el-Endelüsî. Ebû Muhammed. Mâlikî. Tarihçi. *el-Müsehhebu fî Ahbâri Ehli'l-Mağrib*.¹¹⁵

79-Abdurrahman el-Eşarî (585 / 1189): Abdurrahman b. Ahmed b. er-Rebî el-Eşarî el-Kurtubî. Ebu'l-Hasan. Tarihçi, ricâl âlimi. Merrâkuş'ta vefat etti. *Meşîha* (tek cüzde).¹¹⁶

80-Ahmed ed-Dabbî (599 / 1203): Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Umeyra ed-Dabbî. Ebû Cafer. Tarihçi. Endülüs'te Beluş şehrinde doğdu. Kuzey Afrika'ya Sebte, Merrâkuş ve Becâye'ye yolculuklar yaptı. Sonra İskenderiye'ye geldi. *Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*.¹¹⁷

VII. / XIII. ASIR (Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi: 1090-1227 / Nasrîler Dönemi: 1231-1492)

81-Ahmed el-Hazrecî (601 / 1205): Ahmed b. Mesûd b. Muhammed el-

¹¹¹ Kehhâle, 250

¹¹² Kehhâle, 177

¹¹³ Kehhâle, 256

¹¹⁴ Kehhâle, 263

¹¹⁵ Kehhâle, 289

¹¹⁶ Kehhâle, 251

¹¹⁷ Kehhâle, 83-84

Kurtubî el-Hazrecî. Ebu'l-Abbâs. Tarihçi. Doğuya seyahat etti. *el-İhtiyâr fî İlmî'l-Ahbâr*.¹¹⁸

82-Abdümünim el-Cilyânî (531-602 / 1137-1206): Abdümünim b. Ömer b. Abdillâh b. Ahmed b. Ahmed b. Hıdr b. Mâlik b. Hassân el-Ğassânî el-Endelüsî el-Cilyânî. Ebu'l-Fadl. Tarihçi, ricâl âlimi. Endülüs'ten Şam'a geldi. Dimeşk'te ikamet etti ve orada vefat etti. *Münâdihu'l-Memâdih ve Ravdatu'l-Meâsir ve'l-Mefâhir fî Hasâisi'l-Meliki'n-Nâsir*.¹¹⁹

83-Muhammed Ayyâd (544-603 / 1149-1207): Muhammed b. Yûsuf b. Abdillâh b. Saîd b. Abdillâh b. Ebî Zeyd. Ebû Abdillâh. İbn Ayyâd olarak bilinir. Tarihçi. Belensiye bölgesindeki Meriyye'den. Orada vefat etti. Onun, alfabetik sıraya göre tanzim ettiği babasının şeyhlerine dair bir eseri vardır.¹²⁰

84-Muhammed el-Hadramî (609 / 1212): Muhammed b. İbrahim el-Hadramî. Tarihçi, ricâl âlimi. Kurtuba bölgesinden. Kadılık yapmıştır. *ed-Dürretü'l-Vüstâ fî's-Seleki'l-Manzûm fî Ricâli'l-Muvatta*.¹²¹

85-Muhammed et-Tucîbî (540-610 / 1145-1213): Muhammed b. Abdirrahman b. Ali b. Muhammed b. Süleyman et-Tucîbî. Ebû Abdillâh. Tarihçi, ricâl âlimi. Mürsiye'den. Endülüs'te dolaştıktan sonra doğuya seyahat etti. Haccını yaptıktan sonra Mekke'de uzun süre kaldı. Birçok kişiden ilim yazdı. Tilemsân'a döndü. Orada rivâyet etti. Tilemsân'da vefat etti. 1. *Mu'cem* (şeyhlerinin isimleri, büyük bir cilt), 2. *Fedâilu'l-Eşhuri's-Selâse: Receb, Şa'bân ve Ramadân*, 3. *Menâkibu's-Sıbteyn el-Hasan ve'l-Hüseyn*.¹²²

86-Abdullah b. Havt (549-612 / 1154-1215): Abdullah b. Süleyman b. Dâvud b. Havt el-Ensârî el-Hârisî el-Endelüsî. Ebû Muhammed. Tarihçi, ricâl âlimi. İşbiliyye ve Kurtuba'da kadılık yaptı. Ğirnâta'da kadı iken vefat etti. *Kitâbun fî Tesmiyeti Şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim ve Ebî Dâvud ve't-Tirmizî ve'n-Nesâi* (tamamlanmadı).¹²³

87-Muhammed el-Lahmî (538-614 / 1144-1218): Muhammed b. Muhammed b. Aşûn b. Ömer b. Sabbâh el-Lahmî el-Mürsî. Ebû Amr. Tarihçi, ricâl âlimi. *Takyîd fî'l-Vefeyât*.¹²⁴

88-Muhammed ez-Zührî (617 / 1220): Muhammed b. Ahmed b. Süleyman b. Ahmed b. İbrahim ez-Zührî el-Endelüsî. Ebû Abdillâh. Neseb âlimi. Mâlaka'da doğdu. Mısır, Şam ve Cezîra'ya gitti. Bağdat'ta birçok hadis işitti. Moğollar tarafından öldürüldü. *el-Beyân ve't-Tebyîn fî Ensâbi'l-Muhaddisîn* (altı cüz).¹²⁵

¹¹⁸ Kehhâle, 80

¹¹⁹ Kehhâle, 316

¹²⁰ Kehhâle, 604

¹²¹ Kehhâle, 409

¹²² Kehhâle, 508

¹²³ Kehhâle, 295-296

¹²⁴ Kehhâle, 575-576

¹²⁵ Kehhâle, 422; Kehhâle sayfa 492'de de yine aynı şahsın biyografisini vermektedir: "Muhammed → →

89-Ebu'l-Kâsım el-Mellâhî (549-619 / 1154-1222): Ebu'l-Kâsım b. Abdirrahman el-Mellâhî. Tarihçi. *Kitâbun fî Terâcimi Ehli'l-Endelüs ve'l-Mağrib*.¹²⁶

90-Muhammed el-Mellâhî (549-619 / 1154-1222): Muhammed b. Abdilvâhid b. İbrahim b. Müferrec el-Ğâfikî el-Endelüsî. el-Mellâhî olarak bilinir. Tarihçi, neseb âlimi, edip. Ğirnâta bölgesinden el-Mellâha'da vefat etti. 1. eş-Şecer (Arab ve Acem milletlerinin neseblerine dair), 2. *Târîhu Ulemâi el-Bîra*.¹²⁷

91-İsmail el-İşbîlî (620 / 1223'te yaşıyordu): İsmail b. Muhammed el-İşbîlî. Ebu'l-Velîd. Tarihçi. *Menâkîlu'd-Dürer fî Menâkibi'z-Zehr fî Târîhi'l-Ümeviyyîn ve'l-Abbâsiyyîn*.¹²⁸

92-Dâvud el-Ensârî (522-621 / 1157-1224): Dâvud b. Süleyman b. Dâvud b. Abdirrahman b. Süleyman b. Ömer b. Halef b. Abdillâh b. Abdiraûf el-Ensârî el-Hârisî. Ricâl âlimi. Bânde'de doğdu. el-Cezîratu'l-Hadra ve Belensiye kadılığı yaptı. Mâlaka'da vefat etti. Şeyhlerinin isimleri ile ilgili bir kitap yazdı.¹²⁹

93-Abdullah ez-Zührî (623 / 1226): Abdullah b. Abdilazîm b. Abdilmelik ez-Zührî. Ebû Muhammed. Mâlaka halkından. *Kitâbu Ricâlî'l-Muvatta*.¹³⁰

94-İsmail eş-Şekundî (629 / 1232): İsmail b. Muhammed eş-Şekundî. Ebu'l-Velîd. Endülüs halkından tarihçi. Şekunde'de doğdu. İsbiliyye'de vefat etti. *Risâletün fî Fadli'l-Endelüs*.¹³¹

95-İsâ er-Ruaynî (581-632 / 1185-1234): İsâ b. Süleyman b. Abdillâh el-Endelüsî. Ebû Musâ. Mâlikî. Tarihçi. Mâlaka'da oturdu ve orada işitti. 1. *Mu'cemu'ş-Şuyûh*, 2. *Kitâbun fî's-Sahâbe*.¹³²

96-Süleyman el-Kelâî (565-634 / 1170-1237): Süleyman b. Musâ b. Sâlim b. Hassân b. Süleyman b. Ahmed b. Abdiselâm el-Hımyerî el-Kelâî el-Belensî. Ebu'r-Rebî. Tarihçi. Mürsiye'de doğdu. 1. *el-İktifâ fî Meğâzi'l-Mustafâ ve's-Selâseti'l-Hulefâ* (4 cilt), 2. *Kitâbu'l-Erbaîn an Erbaîne Şeyhen an Erbaîne Sahâbiyyen*, 3. *Kitâbun fî Ma'rifeti's-Sahâbe ve't-Tâbiîn* (tamamlanmadı), 4. *Ensâbu'l-Mustafâ*.¹³³

97-Muhammed b. Halfûn (555-636 / 1160-1239): Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Abdirrahman b. Mervân b. Halfûn el-Ezdî. Ebû Bekr, Ebû

→ →

ez-Zührî (617 / 1220): Muhammed b. Süleyman b. Ahmed b. İbrahim ez-Zührî el-Endelüsî el-İşbîlî. Ebû Abdillâh. Mâlikî. Tarihçi, ricâl âlimi. Mâlaka'da doğdu. İsbiliyye'de oturdu. Mısır, Şam, Cezîra, Bağdat, Esbehân, Cebel'e seyahat etti. Moğollar tarafından öldürüldü. 1. *el-Beyânu fîmâ Ebheme mine'l-Esmâ fî'l-Kur'ân*, 2. *el-Beyân ve't-Tebyîn fî Esmâi'l-Muhaddisin*.

¹²⁶ Kehhâle, 391

¹²⁷ Kehhâle, 526. Bir önceki tarihçi ile isim ve doğum - vefat tarihleri arasındaki benzerlik ikisinin de aynı kişi olduğu izlenimini vermektedir.

¹²⁸ Kehhâle, 98

¹²⁹ Kehhâle, 186

¹³⁰ Kehhâle, 299

¹³¹ Kehhâle, 98

¹³² Kehhâle, 377

¹³³ Kehhâle, 214

Abdillah. Tarihçi, ricâl âlimi. İşbiliyye'de oturdu. Bazı bölgelerde kadılık yaptı. 1. *el-Müntekâ fî Ricâlî'l-Hadîs*, 2. *Esmâu Şuyûhi'l-Mâlik*.¹³⁴

98-Muhammed b. el-Kûtiyye (637 / 977): Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrahim b. İsâ b. Müzâhim el-İşbîlî el-Kurtubî (aslen). Ebû Bekr. İbnu'l-Kuûtiyye olarak bilinir. Tarihçi. Kurtuba'da doğdu. Orada yetişti. *Târîhu'l-Endelüs*.¹³⁵

99-İbrahim el-Betalyûsî (642 / 1244): İbrahim b. Kâsım el-Betalyûsî. Tarihçi. *Târîhu Betalyûs min Bilâdi'l-Endelüs*.¹³⁶

100-Kâsım b. et-Taylesânî (575-642 / 1179-1244): Kâsım b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Süleyman el-Evsî el-Ensârî el-Kurtubî. Ebu'l-Kâsım. İbnu't-Teylesânî olarak bilinir. Tarihçi. Mâlaka'da vefat etti. 1. *Zehru'l-Besâtî ve Nefhâtu'r-Riyâd fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Müsnedîne ve Menâkıbu Ehli'l-Fadl*, 2. *et-Tebyîn an Menâkıbu men Urife bi-Kurtuba mine't-Tâbiîn ve'l-Ulemâ ve's-Sâlihîn*.¹³⁷

101-Abdullah el-Harîrî (590-646 / 1195-1248): Abdullah b. el-Kâsım b. Abdillah el-Lahmî el-İşbîlî el-Harîrî. Ebû Muhammed. Tarihçi, neseb âlimi. 1. *ed-Dürer ve'l-Fevâid* (şeyhleri ile ilgili), 2. *Kitâbun fî Ensâbi Ulemâi'l-Endelüs*, 3. *Nesru'n-Nûr ve'z-Zühr fî Menâkıbi İbni'r-Rûmiyye*.¹³⁸

102-Ahmed b. Umeyra (582-658 / 1186-1261): Ahmed b. Abdillah b. Muhammed b. el-Hasan b. Umeyra el-Mahzûmî el-Belensî. Ebu'l-Mutarîf. Tarihçi. Şakûra'da doğdu. Belensiye'de yetişti. Ğirnâta'ya taşındı. Birçok yerde kadılık yaptı. Tunus'ta vefat etti. *Kitâbun fî Fâciati'l-Hayre ve Tağallubi'r-Rûm aleyhâ*.¹³⁹

103-Muhammed b. el-Ebrâr (595-658 / 1199-1259): Muhammed b. Abdillah b. Ebî Bekr b. Abdillah b. Abdirrahman b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî el-Endelüsî el-Belensî. Ebû Abdillah. İbnu'l-Ebrâr olarak meşhurdur. Tarihçi. Belensiye'de doğdu. Tunus'a yerleşti. *Tekmiletü's-Sılati li-İbn Beşkuvâl*.¹⁴⁰

104-Abdullah b. Ebî Cemre (670 / 1276): Abdullah b. Sa'd b. Ahmed b. Ebî Cemre el-Ezdî el-Endelüsî. Ebû Muhammed. Tarihçi. *Kitâbun fî Tabakâti'l-Hukemâ*.¹⁴¹

105-Ali b. Saîd (610-673 / 1213-1274): Ali b. Musâ b. Abdilmelik b. Saîd el-Ansî el-Endelüsî el-Ğirnâti. Ebu'l-Hasan. Tarihçi, seyyah. Ğirnâta'da doğdu. Doğuya seyahat etti. Dimeşk, Bağdat ve Mısır'a gitti. Tunus'ta oturdu. 1.

¹³⁴ Kehhâle, 437

¹³⁵ Kehhâle, 551

¹³⁶ Kehhâle, 14

¹³⁷ Kehhâle, 391-392

¹³⁸ Kehhâle, 303

¹³⁹ Kehhâle, 45

¹⁴⁰ Kehhâle, 517

¹⁴¹ Kehhâle, 295

Lezzetü'l-Ahlâm fî Târîhi Ümemi'l-Acem (iki cilt), 2. *İddetü'l-Müstenciz*, 3. *Akletü'l-Müstevfiz*.¹⁴²

106-Ali el-Endelüsî (685 / 1286): Ali b. Saîd el-Endelüsî. Tarihçi. *el-Meşrik fî Ahbâri'l-Meşrik*.¹⁴³

107-İbrahim el-Levzî (614-687 / 1217-1288): İbrahim b. Abdilazîz b. Yahyâ er-Ruaynî el-Endelüsî. Ebû İshâk. Mâlikî. Tarihçi. Dimeşk'te kadılık nâibliği yapmıştır. İbn Hallikân'ın *Vefeyâtu'l-A'yân*'ının muhtasarını yapmıştır (üç cüz).¹⁴⁴

108-Muhammed el-Kurtubî (693 / 1294): Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. Kemâluddîn. Tarihçi. *Târîh*.¹⁴⁵

109-Ahmed el-Âmirî (699 / 1300): Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman b. Mesade el-Âmirî. Ebû Cafer. Tarihçi. Endülüs'te birçok yerde kadılık yaptı. Kavminin ve soyunun tarihine dair bir eseri vardır.¹⁴⁶

VIII. / XIV. ASIR (Nasrîler Dönemi: 1231-1492)

110-Abdulhak el-Bâdisî (722 / 1322'de yaşıyordu): Abdulhak b. İsmail b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hıdr b. Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Bâdisî el-Ğirnâtî el-Hazrecî. Ebû Muhammed. Tarihçi. *el-Maksadu's-Şerîf ve'l-Münezzau'l-Latif fî Zikri Salihâi'r-Rîf*.¹⁴⁷

111-Muhammed b. Hânî (733 / 1333): Muhammed b. Ali b. Hânî el-Lahmî es-Sebtî. Ebû Abdillâh. Tarihçi. İşbiliyye asıllı. *el-Ğurretü't-Tâliat fî Şuarâi'l-Mietî's-Sâbâ*.¹⁴⁸

112-Muhammed b. Bekr (674-741 / 1275-1340): Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed b. Yahyâ b. Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Sa'd el-Eşarî. Ebû Abdillâh. İbn Bekr olarak bilinir. Mâlikî. Tarihçi. Ğirnâta'da kadılık yaptı. Mısır ve Şam'ı ziyaret etti. *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makteli's-Şehîd Osman b. Affân*.¹⁴⁹

113-Muhammed b. Hayyân (654-745 / 1256-1344): Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Ğirnâtî el-Ceyyânî el-Endelüsî. Ebû Hayyân. Tarihçi. Ğirnâta bölgesinde doğdu. Endülüs, İfrikiiyye, İskenderiye, Kahire ve Hicâz'da yaklaşık 450 şeyhten hadis aldı. Kahire'de vefat etti. 1. *Nuhâtu'l-Endelüs*, 2. *Mecâni'l-Asr fi't-Târîh*.¹⁵⁰

114-Muhammed b. Cezyî (693-758 / 1294-1357): Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Cezyî el-Kelbî. Ebû Abdillâh. Tarihçi, edip. Ğirnâta halkından. Lisânuddîn el-Hatîb'ten ders almıştır. Fâs'ta

¹⁴² Kehhâle, 364

¹⁴³ Kehhâle, 347

¹⁴⁴ Kehhâle, 12

¹⁴⁵ Kehhâle, 428

¹⁴⁶ Kehhâle, 62

¹⁴⁷ Kehhâle, 246

¹⁴⁸ Kehhâle, 549

¹⁴⁹ Kehhâle, 600-601

¹⁵⁰ Kehhâle, 604

vefat etti. Ğirnâta tarihi hakkında cüzleri vardır.¹⁵¹

115-Muhammed b. el-Hâc (680-771 / 1281-1370): Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Halef b. Muhammed b. Süleyman es-Sülemî. Ebu'l-Berekât. İbnu'l-Hâc olarak bilinir. Endülüs halkından. Aslen Belfikî. Meriyye'de doğdu ve yetişti. Becâye ve Merrâkuş'ta eğitim gördü. Sebte'ye yerleşti. Mâlaka ve Ğirnâta'da kadılık yaptı. *el-İfsâh fimen Urife bi'l-Endelüs bi's-Salâh*.¹⁵²

116-Muhammed b. el-Hatîb (713-776 / 1313-1374): Muhammed b. Abdillâh b. Saîd b. Abdillâh b. Saîd b. Ahmed b. Ali es-Selmânî el-Levşî el-Ğirnâtî el-Endelüsî. Ebû Abdillâh. Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, Zü'l-Vizâreteyn, Zü'l-Umreyn. Tarihçi, edip ve vezir. Belûşe'de doğdu. Ğirnâta'da yetişti. Vezirlik yaptı. Daha sonra Endülüs'ü terk etmek zorunda kaldı. Sebte ve Tilemsân'a gitti. Oradaki siyasî idarenin değişmesi ile zındıklıkla itham edilerek hapsedildi ve 776 / 1374 yılında öldürüldü. 1. *Tarfetu'l-Asr fî Devleti Benî Nasr* (Endülüs'teki Benî Ahmer hanedanı, üç cilt), 2. *Hedâru'l-Kinâyât fî Terâcimi'l-Udebâ bi'l-Mağrib*, 3. *el-İhâtatü fî Ahbâri Ğirnâta*.¹⁵³

117-Muhammed b. Câbir (698-780 / 1299-1378): Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Câbir el-Endelüsî. Ebû Abdillâh, Şemsuddîn. Şemsuddîn b. Câbir olarak bilinir. Mâlikî. Tarihçi, şair. Meriyye halkından. Doğuya seyahat etmiş, Mısır ve Şam'a gitmiş, Halep'te ikamet etmiştir. İlbîra'da vefat etti. *el-Hulletü's-Seyrâ fî Mehdi Hayri'l-Verâ ve Şerhihâ*.¹⁵⁴

118-Ebû Cafer el-İlbîrî (780 / 1378'de yaşıyordu): Tarihçi, seyyah. Doğuya seyahat etti. *Bedîyyetü İbn Câbir*.¹⁵⁵

IX. / XV. ASIR (Nasrîler Dönemi: 1231-1492)

119-Muhammed b. Âsım (857 / 1453): Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Âsım el-Kaysî el-Endelüsî el-Ğirnâtî. Ebû Yahyâ. Tarihçi, ricâl âlimi. Vezir ve kadılardan. *er-Ravdu'l-Arîd fî Terâcimi zevi's-Suyûf ve'l-Aklâm ve'l-Karîd*.¹⁵⁶

X. / XVI. ASIR (Nasrîler Dönemi: 1231-1492):

120-Şerefuddîn el-Kurtubî (974 / 1466'da yaşıyordu): Şerefuddîn b. Abdilâlim b. Ebi'l-Kâsım b. Osman el-Kurtubî. Ebu'l-Kâsım. Tarihçi. *Kalâidu Ukudî'l-Ukyân fî Menâkibi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (974'te tamamlandı).¹⁵⁷

¹⁵¹ Kehhâle, 565

¹⁵² Kehhâle, 564-565; Kehhâle'nin sayfa 567'de zikrettiği Muhammed b. el-Hâc (774 / 1373) da muhtemelen aynı kişidir. Bu da Belfikî'dir ve nispet edilen eserler 1. *el-İdâhu fimen Zükira fî'l-Endelüs bi's-Salâh*, 2. *et-Târîhu'l-Mürsiye min Bilâdi'l-Endelüs* olmak üzere iki tanedir. Birinci eserin isim benzerliği ve vefat tarihlerinin yakınlığı bu ihtimali artırmaktadır.

¹⁵³ Kehhâle, 519

¹⁵⁴ Kehhâle, 426

¹⁵⁵ Kehhâle, 132

¹⁵⁶ Kehhâle, 580

¹⁵⁷ Kehhâle, 219

SONUÇ

Endülüs'te ilim konusunda yapılan çalışmalarda, araştırmaların doğasından olsa gerek, seçilen bir iki âlim ile yetinilmek durumunda kalınmış, geniş ölçekte değerlendirmelere yer verilmemiştir. Dolayısıyla Endülüs medeniyetinde, ilmin konumunu tam manasıyla ortaya koyabilmek için diğer ilim dallarında da Endülüs menşeli ulemânın tespiti hâli hazırda bir ihtiyaç olarak durmaktadır. Burada zikrettiğimiz tarihçilere, fıkıh, tefsir, hadis, felsefe, edebiyat, mantık, kelam, coğrafya gibi sosyal, astronomi, tıp, kimya, botanik gibi fen bilimlerinde yetişen âlimleri ve eserlerini de ekleyecek olursak kelimenin tam manasıyla bir "ilim ve kitap medeniyeti" ile karşı karşıya olduğumuz daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Tarih konusunda bu kadar ilim erbâbına sahip olan bir bölgenin, diğer alanlarda ulaştığı seviye takdir edilir ki, çok daha ileri boyutlarda olacaktır.

Endülüslü tarihçilerin biyografilerinden hareketle ulaştığımız genel bir takım sonuçları maddeler halinde sıralamanın faydalı olacağı kanısındayız:

1. Endülüs'ün Doğu ile bağlantısı hiçbir dönemde kopmuş değildir. İlk dönemlerden itibaren Endülüs'ten Doğuya ilim yolculukları yapılmıştır. Endülüs'teki ilmî ve kültürel seviyenin yükselmesine bağlı olarak bu yolculuklar zamanla sadece öğrenme amaçlı olmaktan çıkmış, aynı zamanda kendi kültürel birikimlerini Doğuya taşımanın da bir aracı olmuştur. Bu bakımdan tarihçiler, Endülüs bilgi ve birikimini Doğuya aktarmaları açısından kültür köprüsü görevini yerine getirmişlerdir.

2. Doğuda karşımıza çıkan mezhep tarihçiliğine bir iki istisna dışında Endülüs ilim çevresinde karşılaşmamaktadır. Bunun nedeni de Endülüs toplum ve dolayısıyla ulemâsının Sünnî itikada sahip olmasıdır.

3. İlk resmi tarihçi olup olmadığı konusunda kesin bir bilgimiz olmamakla beraber, Mansûr Muhammed b. Ebî Âmir (976-1002) döneminde resmi tarihçilerin görevlendirilmesi dikkat çekicidir.

4. Endülüs'ten Doğuya ilim yolculuklarına çıkanlardan birçoğu geri dönmemiştir. Günümüzdeki beyin göçünü o dönemde Endülüs yoğun bir şekilde yaşamaktaydı ve bu da kendi ilmî birikimini koruma konusunda belli bir zafiyet oluşturuyordu. Bu beyin göçünün en büyük nedeninin de Endülüs'teki bitip tükenmek bilmeyen siyasî mücadeleler olduğunu söylemek mümkündür.

5. Endülüs'te oluşan ilmî geleneğin siyasî çöküşten sonra da devam ettiği anlaşılıyor. En kötü ihtimalle şunu diyebiliriz ki Endülüslülerin sürülmesinden sonra da Endülüs'e nispet edilen veya kendisini Endelüsî olarak ifade eden tarihçiler çıkmıştır. Abdülkâdir el-Belevî el-Endelüsî (1176 / 1762) gibi.

6. Endülüs tarihçilerinin Doğuya olan ilgileri, orada telif edilen eserleri şerh, tazvih ve tashih etme konusunda kendisini göstermektedir. Bununla beraber zamanla orijinal içerikli eserler de verilmiştir.

7. V. / XI. Asırda Endülüs'ün kendi ilmî altyapısını oluşturduğunu artık ulemânın doğuya gitmeden de ilmî oluşumlarını tamamlayabildiklerini görüyoruz.

Rihletu'l-İlim artık Endülüs içinde olmaktadır. Nitekim Abdurrahman b. es-Sakr (454-523 / 1062-1129) Meriyye'de yetişmiş, Kurtuba, İsbiliyye, Mâlaka ve Sebte ulemâsından işitmiştir.

8. Sadece Kurtuba, Ğirnâta gibi merkezî şehirler değil, sıradan iller dahi kendi ilim muhitlerini oluşturmuşlardır.

9. Endülüs tarihçilerinin ilgilendiği ana konuları; neseb, ricâl, siyer şerhleri, yerel ve genel tarihler olarak zikredebiliriz. Endülüs tarihçileri, bilinçli bir şekilde İslâm tarihindeki problemlerle pek fazla ilgilenmedikleri, tartışmalı konulardan mümkün merteye uzak durdukları görülmektedir. Özellikle de Doğuda yoğun bir şekilde yaşanan Sünnî-Şîî ayrışmasının ihtilafı konularından bilinçli olarak uzak durmuşlardır. Muhtemelen bunda gerek Şîa'nın Endülüs'e girememesinin, gerekse de Fâtîmîlerle verilen siyasî mücadelede kendi devletlerine zarar vermek istememelerinin etkisi vardır.

10. Endülüs'te siyasî ve ilmî yerleşmenin akabinde tarihçilerin sayısal olarak arttıkları, çöküşe doğru ise yeniden azaldıkları görülmektedir. Bundan hareketle Endülüs ulemâsının da diğer İslâm coğrafyalarında olduğu gibi, siyasî otoritelerden -en azından ekonomik açıdan- bağımsız olmadıklarını, ilimle siyasî hayatın yakın ilişki içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar:

- » Abbâdî, Ahmed Muhtâr, *fi Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut tz.
- » ———, "el-İslâm fi Ardi'l-Endelüs", *Mecelletü Âlemi'l-Fikr*, X / 2, (Kuveyt 1979), 59-110
- » Abdulfettâh, Abdulfettâh Fethî, *et-Târîh ve'l-Müerrihûn fi Mısr ve'l-Endelüs -fi Karnî'r-Râbi' el-Hicrî-*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004
- » Aydın, Mustafa, "Endülüs Edebiyatında Orijinallik Meselesi", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV Yay., Ank. 1996, 7-23
- » Bebel, August, *Hız Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi*, çev: Veysel Atayman, Bordo-Siyah Yay., İst. 2004 (ilk baskı 1883)
- » Durant, Will, *İslâm Medeniyeti*, çev: Orhan Bahaeddin, Elips Yay., Ank. 2004
- » Günaltay, Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*, haz: Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İst. 1991
- » Hallâk, Hassân, *Dirâsetün fi Târîhi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, II. Bsk., Beyrut 1999
- » Hunke, Sigrîd, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, çev: Servet Zengin, Bedir Yay., II. Bsk., İst. 1975
- » İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn el-Hadramî (1332-1406), *Mukaddime*, I-II, çev: Halil Kendir, Yeni Şafak, İst. 2004
- » İbn Hayr, Ebû Bekr b. Hayr b. Ömer işbîlî (575 / 1179), *Fihrist*, Müessesetü'l-Hancî, Kahire tz.
- » İmamüddin, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev: Yusuf Yazar, Rehber Yay., Ank. 1990
- » Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yay., İst. 2004, 190
- » Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye fi't-Târîh ve't-Terâcim ve'l-Cuğrafiyya ve'r-Rihlât*, Müessesetü'r-Risâle, I. Bsk., Beyrut 1406 / 1986
- » Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, XI, TDV Yay., İst. 1995, 221-224
- » ———, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülâhazalar", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV Yay., Ank. 1996, 25-48
- » ———, *Endülüs Müslümanları -İlim ve Kültür Tarihi-*, I-III, TDV Yay., Ank. 1997
- » ———, "İspanya Tarihinde 'Doğululaşma' ve 'Batılılaşma' Tartışmaları -Tuleytula Örneği", *İslâmiyât*, 7 / 3, (2004), 11-20
- » Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yay., İst. 1998
- » Şeyban, Lütfî, *Reconquista -Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, İz Yay., İst. 2003
- » Yıldız, Şevket, "Endülüs Yahudileri ve İslam Kültür ve Biliminin Avrupa'ya Geçişinde Oynadıkları Rol", *İstem*, VII / 13, (2009), 51-68.